

Csáky S. Piroska

Gondolatok olvasókról, olvasásról, olvasmányokról

A Magyar Értelmező Kéziszótár¹ alapján **olvasó** az, aki (rendszeresen) olvas. A rendszeresen olvasók összessége olvasóközönséget képez.

Olvasás – az a cselekvés, hogy valaki olvas. Isk. Az erre való képesség elsajátítását szolgáló tantárgy.

Olvasmány – valahogyan olvasható v. olvasandó írásmű. 2. Isk. Olvasó- v. nyelvkönyvben tartalmi v. módszertani egységet alkotó rész.

Előadásomban a felsorolt témaköröket nem betűrendben kívánom felsorakoztatni, hanem mint fogalmakat próbáltam közelebből megvilágítani. Történelmi áttekintés helyett mozaikkockákat felvillantani az elmúlt századok kiemelkedő íróinak, művelődéstörténészeinek meglátása alapján. Részben érzékelhető az idézetek alapján hogyan viszonyultak egyes korszakok gondolkodói hol pozitívan, hol negatívan az olvasókhoz, az olvasáshoz, az olvasmányokhoz. Ezt a megközelítési módot a kiállítás témája sugallta (könyvtörténet). Bevallom, sokat foglalkoztam az elmúlt évek során az olvasással, mint tevékenységgel, azokkal a kérdésekkel, hogy ki, miért, mikor és mit olvas? Ilyen megközelítéssel még nem vizsgáltam az olvasás témakörét, ahogyan most megkísérlem. Napja-

¹ Magyar Értelmező Kéziszótár. Szerk. Juhász József et al. - Bpest: Akadémiai Kiadó, 1972.

inkban inkább az a kérdés foglalkoztatja a kutatókat: fogunk-e még olvasni a 21. században, vagy elsorvad ez az intellektuális tevékenység? Erre a kérdésre ezúttal nem szándékozom választ adni. A kérdéssel kapcsolatban több ízben kimondtam optimista véleményemet írásban és szóban egyaránt.

A fogalmak ismertetéséből kimaradt az olvas ige. A Magyar Nyelv Értelmező Szótára szerint „Írott, nyomtatott szöveget tekintetével, sorról sorra, illetve szócsoportról szócsoportra haladva néz, és ily módon (a betűk és írásjelek ismeretében, egymásutánjukból) megért”. Ez a meghatározás már túlhaladott, nem pontos, hiszen az olvasás nem pusztán dekódolása, „fordítása” a leírt gondolatnak. Ennél sokkal bonyolultabb folyamat. „Ebben az összetett folyamatban a dekódolással párhuzamosan az egyén előzetes élményeitől, tapasztalatairól, aktuális ismereteiről, beállítódásaitól (félelmeitől, vágyaitól) függő, hipotézisalkotó, cáfoló, kiegészítő gondolati (kognitív) műveletsor is lezajlik.”² Az olvasással kapcsolatban más fontos fogalmak is felbukkannak: mint az olvasás tanulása, a hangos és néma olvasás, a megértés, stb. Az olvasás szorosan kapcsolódik az írásbeli kultúra kialakulásához és fejlődéséhez.

Az írás nemcsak a gondolatok rögzítését tette lehetővé, hanem azok továbbítását téren és időn keresztül. Az olvasás, mint hatékony tevékenység később vált jelentősé: a nyomda feltalálásával sokkal többen jutottak a szel-

² Könyvtárosok kézikönyve: 4. kötet. Határterületek. Szerk. Horváth Tibor, Papp István. - Bpest: Osiris Kiadó, 2002. - 54 p.

lemi javak birtokába. „Kultúrtörténeti szempontból azonban nem is magának az írás-olvasásnak, hanem sokkal inkább az írásbeliségnek van igazi jelentősége. Az emberiség sok ezer éve használ írásjeleket az információk lejegyzésére, de az európai kultúrában az írás az ismeretek áthagyományozásán túlmenően alapvető befolyást gyakorolt magára a gondolkodásmódra is.”³ Az elmúlt századok során az olvasást tekintették a legfontosabb ismeretszerző tevékenységnek. Többi szerepe mellett (művelődés, szórakozás), máig megmaradt ez a funkciója.

Eleinte az olvasás kizárólag hangos olvasást jelentett (felolvasást). A közlendőket felolvasták az olvasni nem tudóknak. Nemcsak hivatalos szövegeket olvastak hangosan. „Az antik kultúra fénykorában született szépirodalmi szövegekről is kimutatható, hogy hangos olvasásra, felolvasásra szánták őket. Hasonlóan hangosan olvastak a középkori kolostorokban azok a szerzetesek, akiknek az európai kultúra a múlt értékeinek átmentését köszönheti.”⁴ Ekkor még a csendes olvasás ritka jelenség volt. Szent Ambrusról jegyezte fel Szent Ágoston: „szeme lapokon járt, elméje az olvasottak értelmébe hatolt, a hangja azonban és a nyelve pihent.”⁵ Érdekes az ókori felfogás, miszerint „az írott szó csak holt betű, jel a szem számára, hogy a fül útján jusson el az értelembé az, amit

³ Könyvtárosok kézikönyve: 1. kötet: Alapvetés. - Bpest : Osiris Kiadó, 1999. - 156 p.

⁴ I. m. 160. p.

⁵ U.o.

az írás magába foglal.”⁶ Az olvasást már a 12. századtól intellektuális tevékenységnek tekintették. Ekkor már lassan kilépett az írni-olvasni tudás a kolostor falai közül és ezzel elősegítette a kritikai szellem kialakulását, ami később még nagyobb szerepet kapott főleg a nemzeti nyelv, a nemzeti irodalom, a nemzeti egyházak kialakulásában.

Az olvasás cselekvését az olvasó végzi. Cs. Szabó László szerint: „olvas mulatságból, szorgalomból, hiúságból, műveltségszomjból, ezer más okból, s szeretetből. Ha igazi olvasó, végül már csak szeretetből. Ez annyit jelent, hogy új könyvek helyett mind sűrűbben vesz elő régieket... az újraolvasás édesebb, mint a fölfedezés...”⁷

Régi szövegek alapján elmúlt korok olvasóira, olvasási szokásaira hívom fel a figyelmét a hallgatóságnak. Az olvasás évében humanista uralkodónk, Mátyás király példája ragadta meg a figyelmemet. Úgy is, mint könyvgyűjtő, úgy is, mint olvasó. Ilyen szempontból Mátyás királyt a humanista műveltségű uralkodót csupán kortárs humanista történetírók szövege alapján tudjuk bemutatni. Galeotto Marzio⁸ így írt róla: „förlömlulta sokféle háborújával, temérdek győzelmével, nagy tetteivel túlragyogta

⁶ U.o.

⁷ Cs. Szabó László: Egy olvasó önarcképe = Levelek a száműzetésből. - Bpest, Franklin Társ., 1938 idézve: Sárospatak a könyvtárak városa (Pataki Téka). - Sárospatak, 2001. - 92 p.

⁸ Galeotto Marzio: Mátyás királynak kiváló, bölcs, tréfás mondásairól és tetteiről szóló könyv / Kardos Tibor fordításában. - Bpest: Magyar Helikon, 1977.

Európa összes fejedelmeit, és kiváló emberséggel párosult jóindulat, nagy műveltség lakozott benne, szelíd és ékes-szóló modorú volt, valamint sok nyelven beszélt. Értett ezen kívül a csillagászhoz, a platonista Apuleius műveiben olyan járatos volt, hogy tanait tökéletesen ismerte, gyakran megfordultak tehát udvarában teológusok, filozófusok, orvosok, költők, szónokok és csillagászok, valamint olyanok, akik valamennyi tudományról elő tudtak adni valamit.” (Galeotto: 32 p.)

Még gyermekkorában megszerette az érdekes, szép történeteket. Feljegyezték róla, hogy az Európa szerte ismert Rolland éneket nagy áhítattal hallgatta. „Mátyás király gyermekkorában annyi odaadással hallgatta az efajta énekeket és a hősökrol szóló megemlékezéseket, hogy elfeledkezett ételről-italról, s reggeltől estig étlen-szomjan álmélkodva semmi másra sem gondolt, csak az ő hatalmas kardcsapásaikra, bösz küzdelmükre. Közben a győztes dicsőségén fölgyulladva, kezét-lábát vívómozdulatokkal jártatta, mint aki abban a hitben van, hogy ő maga is ott van, és vívőzkedik.” Szülei hamar felfigyeltek erre és azért fordítottak nagy gondot arra, hogy „az országlás elnyerésére minden tudományágban, erkölcsben és királyhoz illő foglalatosságban” neveljék (Galeotto: 39 p.)

Galeotto Mátyásról írt könyvét Corvin János herceg számára készítette, hogy példaképének tekintse atyját. Az összegezésben így jellemzi az uralkodót: „öt terheli Magyarország minden gondja-baja, mégis olvas, vitatkozik, különféle tudományos könyvekben otthonos. Az ő pompás és mindennapos vendéglátását tudós férfiak élvezik, és jelenlétében egyszer egy elég nehéz és kétes dologról esett szó. Ki-ki mást mondott, ő pedig előhozatta háló-

szobájából a könyvet, és egy pillanat alatt meglelte azokat a tekintélyeket, akiket a dologban idézni kellett. Márpedig ezt soha nem tudta volna tenni, ha nem volna jártas a könyvekben.” (Galeotto: 105 p.)

Nem mindenki tartotta erénynek a király jártasságát a tudományokban, sem időtöltését a könyvei és humanitái között. Udvari papja Temesvári Pelbárt prédikációiban éles hangon bírálta az uralkodót, aki ahelyett, hogy a várkapornában ájtatoskodna, a tudósaival vitatkozik neoplatonista tanokról, filozófiai kérdésekről, csillagászati jelenségekről. Mi tiszteljük benne az olvasmányaiban jártas, humanista uralkodót, akinek a könyv nemcsak érték, dísztagy volt, hanem az ismeretek forrása.

Mátyás király olvasás szeretete nem volt általános. A későbbi századok embereiben elvétve találjuk meg. Bár felismerték az olvasás, a tudás szerzés fontosságát többen is, Czvittinger Dávid a 18. században mégis lesújtó véleményt írt le, amikor azt mondta, hogy „a magyarok természetüknél fogva mindig többre becsültek egy telivér paripát vagy egy fényes szablyát, mint egy ritka könyvet.”⁹ Ezért szorgalmazta a tanulást Apáczai Csere János és Bethlen Miklós is: „Tanuljátok szeretni a könyvolvasást, ó, főrenden való ifjúság... ha rendesen hagyjátok is el a skólát, olvasás által tartsátok meg, amit tanultatok. Sőt, az üdövel, érő elmével való olvasás, nem hinnétek, mely

⁹ Specimen Hungariae Litterate . - Leipzig, Frankfurt, 1711. - Szövegkiadás: A könyv és könyvtár a magyar társadalom életében: Az államalapítástól 1849-ig / Összeállította Kovács Máté. - Bpest: Gondolat, 1963. - 186 p.

tudóssá téssen benneteket fáradság nélkül, gyönyörűségesen.”¹⁰

Misztótfalusi Kis Miklós az anyanyelvi iskolák létesítése mellett szólt. Ezzel lehetne elérni azt, hogy olvasóközönséget neveljenek, többen vásárolnának könyvet. „Nem mindeneket kellene a deák nyelvnek tanulásával terhelni, bárcsak a magok születési nyelveken tudnának olvasni, - csak ezzel is sokra mehetnének!”¹¹

Mikes egyik levelében nemcsak a fiúk, hanem a lányok olvasóvá nevelését is szorgalmazta. Érdekes néhány gondolatát idézni: „... mint hazafia, azt akarnám, hogy a tudomány oly közönséges volna nálunk, mint a tudatlanság. De akármely hosszú levelet írjak is kédnek erről a dolgról, azzal a mi ifjaink szokásokat meg nem változtatják... Kédnek ... azt javallom, hogy a fiának olyan tudományokat adasson, amelyekkel használhasson országának. Én eleget prédikállottam a fiakról, azért leszálok a prédikállószekből, és menjen fel kéd is oda prédikállani a leányokról: az kédet illeti; mert a leányok neveltetésére úgy kell vigyázni, valamint a férfiakéra. De még többet mondok, és azt mondom, hogy jól oktatni a leányokat olyan szükséges, valamint a férfiakot és az egyike olyan hasznos az országnak, valamint a másika.”¹²

¹⁰ Bethlen Miklós önéletrajzából (1708-1710) - Szövegközlés: Könyv és könyvtár... i.m. 195 p.

¹¹ M. Tótfalusi Kis Miklós: Maga mentsége. - Kolozsvár 1698. - Szövegközlés: Könyv és könyvtár... i.m. 237 p.

¹² Mikes Kelemen: Az ifjak neveléséről. (Az LXII. Levélből) Rodostó, 1725. június 11. Szövegközlés: Könyv és könyvtár... i.m. 256 p.

Bod Péter már tudós asszonyokat is feljegyzett Magyar Athenas c. művében, amelyet Bethlen Kata könyvtárosaként írt meg. „Más országokban a tudós asszonyok nem oly ritkák, mint a fekete hattyúk vagy a fehér csókák, akik a tudós férfiak között előszámlálatnak s dicsértetnek. Ha azért itt is egy-kettő megemlíttetik, hogy másoknak legyen jó példa követésre, s a tudományt azoknak példájokkal ne szégyenljék, nem illő, hogy amiatt senki-nek illetlen vádja vagy ítélete alá essem.”¹³

A 18. században nem volt ritka a szemlélet, hogy a könyvek nem csak jók, hanem veszedelmesek is. Egy pozsonyi jezsuita hívei előtt fejtette ki gondolatait az ún. veszedelmes könyvekről, három kategóriába osztva őket: „Az elsőbe tartoznak az erkölcstelen iratok, amelyeknek pl. a regények, ódák, énekek, nászdalok, színművek, pásztori játékok, szóval a poétikus /szépirodalmi/ művek. A második kategória alá esnek az akatolikus művek, pl. az eretnek bibliák, eretnekek által írt vallási, énekes- és imakönyvek, történeti munkák, útleírások. Végre a harmadik osztályba a szabadgondolkodóknak a kinyilatkoztatott vallás ellen írt művei sorozandók...”¹⁴

Egy másik szemlélet alapján a "könyvek közül némelyek jók, némelyek gonoszak, némelyek egyetértők. A jók: arra szolgálnak, hogy a hit tisztaságát és az erkölcs ártatlanságát a keresztény emberben fenntartsák, a gono-

¹³ Bod Péter: Magyar Athenas. - Nagyszeben, 1766. Előszó. - Szövegközlés: Könyv és könyvtár... i.m. 260. p.

¹⁴ A cenzúra szervezetéről és tevékenységéről Mária Terézia idejében. - Szövegközlés: Könyv és könyvtár... Lm. 271 p.

szak az erkölcsöt vesztegetik - szerinte ilyenek a versek, költemények, regények; az egyetértők - a történeti tárgyalásmódú munkák, útleírások A jó könyvek olvasása hasznos. Az egyetértő könyvek olvasását sem tiltja senki. Csak a gonosz könyvektől kell óvni az olvasót.¹⁵

Főleg a nőkhez szólva, pontosabban az olvasmányok helyes kiválasztásáról írt Faludi Ferenc. „Megunalkodván a kézimunkában, elővehetünk valamely jó könyvecskét... lássanak ahhoz, olvassassanak benne: mi legyen kötelessége valamely keresztyén dámának.. A könyvekben okos választást kell tenni: hagyjunk békét azoknak, amelyek a hit és a religio dolgát illetik., amelyek a teológia, filozófia örvényes mélységére ragadják eszünket. Vegyük elő azokat, amelyek áhétatosságra kísztetnek, világosítják értelmünket, a jóra lágyítják s tüzesítik akaratunkat, feddnek fogatkozásainkról, módot, okot adnak a jobbulásról, erkölcsre, szép magaviselésre, kellemes beszédre, és mindennemű virtusra /erényre/.”¹⁶ Faludi különösen ellenezte a regények olvasását: „Meg ne ízelítse a fiatal dáma a romancia /regényes/ írásokat, mert odalesz miattok. Hatalmas arsenicum méreg /arzén/ lakik ezekben a könyvekben, már sok lelket ölt meg. A játékos, ékes beszéd, a gerjesztő puha igék, a tengeri sok egybeveszett szerelem játéki, tábori erővel viaskodnak az isteni félelem és tisztaság ellen. Mennél szebb a könyv, annál jobban ajánlja

¹⁵ Alexovics Vazul: A könyvek szabados olvasásáról, 1792. - Szövegközlés: Könyv és könyvtár... i.m. 513 p.

¹⁶ Faludi Ferenc: Nemes asszony, 1787. Az asszonyok olvasmányairól. - Szövegközlés: Könyv és könyvtár... i.m. 509 p.

magát, s többet árt...” Faludi elmélkedését a mindennapi életünkben felbukkanó sorozatfilmekkel rokoníthatnánk, amelyekkel elárasztanak bennünket a TV csatornáin keresztül. (Olvasás helyett egy új média bukkan fel. Rohanó világunkban mintha helyet keresne magának azzal, hogy olcsó szórakozást nyújtson. És romboljon. Valóságismertet, képzelőerőt és egyebet.) Faludi szövegét csak át kell módosítani, alkalmazni az újabb fajta szórakoztatás méte-lyének felismerésére. Mert miért is tiltja a szirupos, szentimentális regényeket? Azért mert olvasójuk a valóságból menekülve azonosul a hősökkel, s "mikor olvasgatja, nyughatatlan tenger bírja elméjét, egymást verik a gondolatok, reszket a szíve, forró cseppekre olvadozik a szeme, óhajt, sóhajt, kívánczik, mosolyog, meg-meg elkeseredik. Egyszóval... odavagyom a leányzó a hitvány könyv miatt... mérgesen irigykedik... Magának kívánja Pamela szerencsáját, és mikor jóformán felgyulladott szívében, azokkal szerelmeskedik, akik sohasem voltak, nem is léteznek."¹⁷

A felvilágosodás korában jutottak el a felismerésig, hogy a haladás gondolatát a nemzeti kultúra honosíthatja meg, és ezen keresztül valósulhattak meg a felvilágosodás eszméi. Ezt ismerte fel Kazinczy Ferenc, amikor a nyelvújítással próbált hatni a társadalmi fejlődésre, a kultúra gyorsabb terjesztésére. Az egységes nemzeti nyelv megteremtése serkentette a nemzettéválást. A nyelvkérdés nemcsak az irodalomban volt érezhető, hanem az országgyűlésen és a megyei életben. A műveltség hordozója lett,

¹⁷ I.m. u.o. 510. p.

sőt törvénybe iktatták, hogy a tudomány nyelve is a magyar legyen a latin helyett.

Az olvasóközönség gyarapodása egyben a nyomdaipar fejlődését is fellendítette volna. Ugyanakkor a kiadott művek az ízlésfejlesztésben játszottak nagy szerepet. Eből adódik a kérdés: milyen könyvkínálatot találhattak az olvasók a 17-18. században. A könyvnyomtatók, kiadók olyan munkákat nyomtattak, amelyeket nagy példányszámban adhattak el: iskolakönyvek, naptárak, vallásos munkák, ponyva termékek. Akadályozta a könyvkereskedelem fejlődését az ország félgymati helyzete mellett a hazai, magyarországi olvasóközönség kis száma. A lakoságnak csak csekély száma olvasott. A főurak főleg franciául és németül beszéltek, a középnemesség többnyire semmit, vagy esetleg kalendáriumot olvasott.

Az írók felismerték a közönség-nevelés fontosságát, ezért hozták létre az időszaki kiadványokat, amelyek közül az olvasásra nevelésben, serkentésben a szépirodalmi jellegű lapok voltak jelentősek. Ezúttal Kármán József Uránia c. folyóiratának bevezetőjéből idézünk néhány gondolatot. Nem azt a részt, amelyik a folyóiratok meghatározását, fontosságát mondja el, hanem azt ahol kijelöli az olvasóközönségét, kiknek szánta munkáját. „Az, hogy ezen munkát különösen az asszonyi nemnek szántuk, nem zárja ki a férfiakat sem. Kívánunk a bölcs ítélektől olvasatni, hogy jobbítsunk, a gyengébbektől, hogy jobbítsunk. Talán lesz itt-amott munkánkban, amely kívánságunk mindkét részének megfelel. Nem bántjuk meg a férfiúi nemet, ha azt állítjuk, hogy a szépnem az ízlés uralkodónéja. Lágy érzések hatalmasabban elfogadja mindazt, ami szép... ..az olvasásnak megszerettetése...

sok részeiben hazánknak csak a jó könyvek nemléte által folytatik el... Legszebb álmaink közül való az, ha egy kelemetes hazánk-leányának unalmas óráját hasznosan rövidíthetjük.”¹⁸

Az olvasóközönség szükségessége mellett a felvilágosodás korában hangoztatták a nyelv szükségességét is. Kis János gondolatával zárnam ezt a barangolást a régi szövegek között: „Egyik leghatalmasabb eszköz a nyelv; ezáltal oktathatunk, feddhetünk, tanácsolhatunk, gondolatokat, érzéseket közölhetünk. Minden szó, melyet mondunk vagy írunk, mindannyiszor mozgásba hoz egy véghetetlen éteri tengert, s ezen tengeren minden mozgás újabb s mind messzebb-messzebb terjedő mozgásokat okoz. A nyelv által neveltetik a nemzet, az által tétetik jó erkölcsűvé, szorgalmassá, szeretetre méltóvá, tudóssá, híressé és hatalmassá. (...) A nyelv által élőszóval is lehet minden értelmes és nemes szívű polgár... a hazának jóltevője. De a jó könyvíró még többet tehet, s igazabban is hathat a publikumra, s csaknem csudákat tehet. Az élőszóval beszéllőt csak egy bizonyos számú kisebb vagy nagyobb sereg hallja, az író láthatatlanul, némán, de mindenütt, és esztendőök s századok múlva is szóll, mégpedig ha mesteriségéhez ért, szívrehatóképpen szóll. Amit ő a publikum kebelébe kiönt, az soha el nem veszhethet, gyakran a legkésebb maradéknál is foganatos.”¹⁹ Sajnálataát fejezi ki,

¹⁸ Kármán József: Uránia, 1794. - Szövegkiadás: Könyv és könyvtár... i.m. 416 p.

¹⁹ Kis János: Hogyan kell a magyar olvasó publikumot nevelni, 1818. - Szövegkiadás: Könyv és könyvtár... i.m. 518 p.

hogy a magyar íróknak kevés olvasója van. Ennek az az oka, hogy sokan nem ismerik kellőképpen az anyanyelvüket. Pedig szerinte a legjobb magyar könyvek olvastatása a legkorábbi gyermekkortól a magyar nyelv iránti szeretetet is felébreszti. A mesétől és regétől kezdve a klasszikus magyar írókig az iskolás kortól a felnőtt korig mindennap olvasni kell... Ezt a szemléletet valljuk a mai napig mi is.

Az egymás mellett sorakozó idézetekből is látható, hogy milyen régóta felismerték az olvasás fontosságát, szükségességét. Funkciója napjainkig keveset változott, csak viszonyulásunk kezd visszautalni azokhoz az idők-höz, amikor az olvasás nem képezte a napi teendők részét. Olvasókról, olvasmányokról szólt ezúttal egy olvasó, aki megosztotta olvasmányélményeinek egy részét a hallgatósággal. Bízva abban, hogy további olvasásra serkent ezáltal. A szövegválogatás figyelemfelkeltés is egyúttal: elő kell venni a régen írott műveket, s láthatjuk: megannyi bölcsesség rejlik bennük, csak ki kell nyitni a könyvek tábláját és kiszabadítani a bennük rejlő titkokat.